

KİMYANIN TƏDRİSİNDƏ METODİK VƏSAİTLƏRDƏN İSTİFADƏ

A.N. Hümbətova
Kimya müəllimi

*Şagirdin - tələbənin (gücü)
biliyi müəllimə görə,
ordunun gücü sərkərdəsinə
görə müəyyən edilir.*

S.M. Qənzadə

Kimya müəllimləri və metodistləri biliklərinə, iş təcrübələrinə əsaslanaraq, tələb olunan problemləri həll etmək üçün fəal çalışırlar. Kimya fənnini tədris edən müəllimlərin qarşısında mühüm tələb- fənnin özünü və onun tədrisi metodikasını yaxşı bilmək tələbi qoyulur. Dərsi keçən müəllim, biliyini aydın şəkildə öz şagirdlərinə verir, digər tərəfdən elmi mənbələrdən ən mühüm biliklərə yiyələnir və bu bilikləri yenidən şagirdlərinə öyrədir. Tədris zamanı ayrılan vaxtdan düzgün istifadə edilməsi üçün tutulan dərslərin planı müəllimin öz nəzəri və praktik imkanlarını artırır, nə edəcəyini qabaqcadan bilir və proqramın tələblərini həyata keçirir. Əgər müəllim həmişə qabaqcıl müəllim olmaq istəyirsə, müasir həyatla ayaqlaşmalı və daim öz üzərində işləməlidir. Yəni, müəllimin həm təşkilati, həm təlim, həm də tərbiyəvi fəaliyyəti, bütün bunlar hamısı bir- birini tamamlamalıdır. Bunun üçün pedaqoji elmi aşağıdakı əsas problemlərin həlli üsulunu işləyib hazırlamaqla, yəni;

- orta məktəb şagirdlərində elmi dünyagörüşü tərbiyə etmək;
- politexnik təhsili həyata keçirmək;
- şagirdlərin dərk etmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək;
- əldə edilmiş bilikləri praktikaya tətbiq etmək bacarığını və vərdişini şagirdlərə aşılamaq və.s.

Bildiyimiz kimi orta məktəblərdə kimya dərslərinin müəllimlər tərəfindən düzgün təşkil edilib, keçirilməsi yollarını öyrədən elmə kimyanın tədrisi metodikası deyilir. Kimyanın tədrisi zamanı müəllimlərimiz yuxarıda qeyd olunanları həyata keçirmək üçün kimyanın metodikası üzrə əsas vəsaitlərdən istifadə etməklə, dərslərin keyfiyyətini bir o, qədər yüksəldə bilirlər. Məsələn: "Kimyanın metodikası üzrə qeydlər". Sergey Qavriloviç Krapivin. (1869-1927). ("Заниски по методике химии"). "Методика преподавания химии в средней школе". 1936-cı il. Müəlliflər: V.N. Verxovski, Y.L. Qoldfarb. L.M. Smorqonski. Tərəfindən yazılmışdır.

1940- ci ildə professor, sonralar SSRİ Elmlər Akademiyasının akademiki olmuş V.İ.Spitsin və K.Y.Парменовун redaktəsi ilə “Методика преподавания химии для неполной средней школы” adlı kitab çapdan çıxdı.RSFSR xalq maarif komissarlığının nəzdindəki Dövlət elmi- tədqiqat məktəblər institutu əməkdaşlarının (И.Н.Варисов, М.М. Гостев, Л.А. Дибинин, П.И. Лерх, К.Й. Парменов və С.Г. Шароваленко) kollektiv fəaliyyəti nəticəsində tərtib olunmuş bu vəsaitin əsas məzmununu natamam orta məktəbin proqramındakı bütün mövzuların keçilməsinə aid metodik tövsiyələr və kimyadan tədris işinin aparılması üçün bəzi ümumi qaydalar təşkil edir. С.Г. Шароваленко və П.А. Глориозов tərəfindən 1948-ci ildə nəşr edilmiş “Методика преподавания химии в семилетней школе” adlı vəsaitində kimya metodikasının ümumi məsələlərinin işlənilib hazırlanmasına geniş yer vermişdir. RSFSR Pedaqoji Elmlər Akademiyasının xətti ilə müəllimlər üçün buraxılmış bu vəsait kimya metodikasının sonrakı inkişaf mərhələsinə cavab verir. Kitabın müsbət cəhətlərindən biri metodik məsələlərin işlənməsində pedaqogika və psixologiya elmlərinə istinad edilməsindən və bu elmlərin əhəmiyyətinin yüksək dərəcədə qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Д.М. Кирйушкинин “Методика преподавания химии в средней школе” adlı kitabında müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuş bu vəsaitin birinci nəşri 1952- ci, tamamlanmış və yenidən işlənmiş ikinci nəşri 1958- ildə çapdan çıxmışdır. Müəllifin irəli sürdüyü metodik təklif və mülahizələrin hamısı pedaqoji eksperimentə və qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsinə əsaslanır.

Kimya metodistlərinin ağsaqqalı rus alimi İ.N. Borisov 1956-ildə “Методика преподавания химии “ adlı kitabını çap etdirir.Dərslinin “Orta məktəbdə kimyanın tədrisinin metodiki əsasları” adlanan hissəsi xüsusi metodik məsələlərin həllinə həsr edilmişdir.

1961-ci ildə RSFSR Pedaqoji Elmlər Akademiyası tərəfindən П.А. Глориозов və Й. П. Клешеванин “Методика преподавания химии в V11-классе восьмилетней школы“ adlı vəsaiti nəşr olundu. Bu metodik vəsait RSFSR. PEA. təlim metodları institutunun kimya metodikası laboratoriyasında aparılmış çoxillik tədqiqatlar əsasında yazılmışdır.

1962- ci ildə RSFSR. PEA. tərəfindən П.А. Глориозов, Й.П. Клешева, Л.А. Коровейникова, Т.З. Савичин “Методика преподавания химии в 8 классе восьмилетней школе“ adlı vəsaiti nəşr edildi. Burada 8- ci sinif kimya proqramında nəzərdə tutulmuş mövzuların təhsil- tərbiyə vəzifələri və məzmunu qeyd olunur, materialın dərslər üzrə bölgüsü verilir, materialın müxtəlif variantlarda tədrisi izah edilir.

1963-cü ildə С.Г. Шаповаленконун “Методика овучения химии в восьмилетней и средней школе“ adlı kitabı nəşr olundu. Bu kitab 668 səhifədən ibarət, ən böyük əsər olub, məlum metodik vəsaitlərdən əhəmiyyətli dərəcədə

fərqlənir. Məktəb kimya kursu ilə əlaqədar ayrı- ayrı mövzuların adi metodik təhlili deyil, zəngin material əsasında kimya müəllimlərinin yaradıcı fəaliyyətinin ümumi əsasları mühüm və prinsipial mövqedən dərin təhlil olunan bu kitab müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitdir.

1969- cu ildə D.M. Kırıuşkinin “Методы обучения химии в средней школе” adlı monoqrafiyası çapdan çıxdı. Müəllimlər üçün yazılmış bu əsərdə yeni tədris materiallarının və şagirdlərin əvvəllər əldə etdiyi biliklərin təkmilləşdirilməsi prosesində tətbiq olunan təlim üsullarından danışılır. 1970- ci ildə D.M.Kırıuşkin və B.C. Полосинин “Методика обучения химии”adlı kitabı çapdan çıxdı. Vəsaitdə əsas diqqət tədris proqramının qeyri- üzvi kimya kursu hissəsindəki mövzu və bölmələrin öyrədilməsinin konkret metodikasına yönəldilmişdir.

1973- cü ildə L.A. Tsvetkovun ”Onuncu sinifdə üzvi kimyanın tədrisi” adlı metodik vəsaiti Azərbaycan dilində çapdan çıxdı. Müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuş bu əsərdə üzvi kimyanın məzmunu, öyrənilməsi üsullarının ümumi xarakteristikası yeni proqrama müvafiq ayrı- ayrı mövzuların geniş təhlili öz əksini tapmışdır. 1984- cü ildə müəlliflər kollektivi (H.İ. Кузнецова, В. П.Гаркинов, Д. П. Йеригин, И. Л. Дрижин, Т. Н. Раннимова, Е.Г. Злотников, С.В. Дйакович, В.Г. Андросова, А.Л. Андриенко) tərəfindən yazılmış “Методика преподавания химии “ adlı tədris vəsaiti nəşr olundu.

1987- ci ildə Q.M. Çernobelskayanın “Kimyanın tədrisi metodikasının əsasları” adlı dərs vəsaiti çapdan çıxdı. Kitab, kimya təliminin öyrədici (təhsil), tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyalarına, kimya təlimi prosesinin təşkilinə, kimyanın tədrisi metodikasının konkret məsələlərinin ümumiləşdirilmiş şəkildə nəzərdən keçirilməsinə həsr olunmuşdur. Material kimyanın tədrisi metodikasını proqramının ardıcılığı əsasında verilmişdir.

Azərbaycanda kimyanın tədrisi metodikasını elminin yaranması və inkişafı uzun tarixi bir yol keçmişdir. Azərbaycan öz zəngin təbii sərvətləri, kimyəvi xammalları ilə çox qədim zamandan bəri məşhur olmuşdur. Həyatımızın elə bir sahəsi yoxdur ki, orada kimya bilavasitə iştirak etməsin. Azərbaycan kimyanın inkişafı, bu elmin orta məktəblərdə tədrisinin keyfiyyətini yüksəltmək və sevdirmək üçün alimlərimizin əməyi əvəzsizdir.

Rəcəb Əliyev və Əyyub Əzizov “Kimya təliminin prinsipləri” adlı kitabında göstərmişdilər ki, kimyanın tədrisində onun metodik prinsiplərini formalaşdırmaq sahəsində elmi- tədqiqat işlərini davam etdirməklə yanaşı aşağıdakı mühüm məsələləri diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır:

- Kimyanın tədrisində onun təliminin metodikasını elə formalaşdırmaq lazımdır ki, dərs aydınlığı və konkretliyi ilə fərqlənsin;

- metodik prinsiplərin tətbiqində, kimyanın metodikası sahəsində tədqiqat aparan alimlər, haqlı olaraq müəyyən konkret fikirlərə əsaslanırlar. Alimlərin bəziləri kimya təliminin qanunlarını (professorlar N.Y. Kuznetsova, V.P. Qarkunov, D.P. Yerikin, İ. L. Drijan və başqaları), bəziləri kimya fənninin əsas xüsusiyyətlərini (professor R.Y. Əliyev), bəziləri isə kimyanın tədrisində şagirdlərə kimya dilinin öyrədilməsi qanunauyğunluqlarını (dosent İ. N. Borisov) əsas götürmüşdülər. Bizim fikrimizcə, kimyanın tədrisində kimyanın təliminin metodikasını müəyyənləşdirərkən iki prinsip əsas götürülməlidir:

1- ci kimya təliminin qarşısında duran məqsəd və vəzifələr;

2- ci şagirdləri praktik həyata hazırlamaq baxımından kimya fənninin əsas xüsusiyyətləri.

Beləliklə, müəllim kimyanın tədrisi prosesində metodik prinsiplərə istinad etməklə, yuxarıda qeyd olunmuş məqsədə, yəni, şagirdlərə tam, konkret, dərin, dəqiq, aydın, sistemli, möhkəm və həqiqi bilik vermək məqsədinə nail ola bilər.

Şagirdləri daim, fasiləsiz təkmilləşməyə, tədris boyu biliklər qazanmağa hazırlamaq, onları elmi faktlarla silahlandırmaq, onları idrak metodlarına yiyələnməyi öyrətmək lazımdır. Bu metodlarla şagirdlər bilikləri şüurlu mənimsəyi və müxtəlif situasiyalarda tətbiq etməyi bacarırlar. Ona görə də, kimya müəllimləri öz dərslərinin düzgün təşkil edilib keçirilməsi, həyatla, istehsalatla, ölkədə gedən quruculuq işləri praktikası ilə əlaqələndirilməsi və bu vasitələrlə şagirdlərə yaxşı mənimsənilməsi, əməli əhəmiyyəti olan bacarıq və vərdislər aşılması, gənclərdə möhkəm əqidə və inamın yaradılması və milli iftixar hissənin tərbiyə edilməsi üsulu təşkil edir. Şagirdin fərdi imkanları, təlimə marağı əldə etdiyi uğurlu nəticələrin dəyərləndirilməsi onun fəaliyyətini stimullaşdırır, şagird əldə etdiyi bilik və bacarıqlardan sonrakı fəaliyyəti prosesində daha səmərəli istifadə etməklə uğurlara nail olur. Şagirdin kimyanın tədrisi prosesində praktik vərdislərə yiyələnməsi, müşahidə və tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, digər bilik mənbələrindən bacarıqla istifadə etməsi onun müstəqil, davamlı fəaliyyətini stimullaşdırır. Orta məktəblərdə kimyanın tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi müəllimin öz işinin yaxşılaşdırılmasından xeyli asılıdır. Tədris prosesi elə qurulmalıdır ki, şagird əldə etdiyi bilik və bacarıqları genişləndirməyə hazırlansın, o gələcəkdə də sinifdən və məktəbdənkənar vəziyyətdə belə öz bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirməyə meyl etsin, nəticədə bacarıqlara nail olmuş olsun. Hər bir müəllim tədrisin müxtəlif tərəflərini dərk etməli, təhsil sisteminin digər iştirakçıları ilə anlaşma əldə etməli, pedaqoji peşənin çətinliyini nəzərə almalı və peşəkarlıq səviyyəsinin fasiləsiz yüksəldilməsinə çalışmalıdır. Professor Ə.Ö. Əbdürrəhimov və dosent İ.N. Borisov qeyd etmişdilər ki, kimyanın tədrisində metodik prinsiplər praktik təlim işində (laborator təcrübələri və praktiki məşğələlərdə) istifadə edilən qaydalardan ibarətdir. Kimya fənninin tədrisininin təkmilləşdirilməsində, kimya müəllimlərinin

yeni metod və vasitələrdən düzgün istifadə etməsi, dərstdə elmlilik prinsipinin gözlənilməsi, dərslin vaxtından səmərəli istifadə, əyani vəsaitlərdən, və.s. istifadənin vacibliyi və səmərəliliyi böyük rol oynayır.

N.Ə. Xəlilov. Ə.T. Əzizov Kimya tədrisi üsulu praktikumu. BDU. 2008-ci il. Tağıyev T.İ. “Kimyanın tədrisi metodikası”. Bakı. 2012- il və 2013- il. Kərimov Y.S. Təlim metodları. Bakı. 2007 – il. Abbasov V.M., Abbasov M.M. və başqaları. Kimyadan orta məktəb dərsləkləri. Bakı. 2005- il, 2009- il, 2010- il, 2011- il. Kərimov Y. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı. 2009- il. Əliyev A. Sınıflərdə kimyanın tədrisi. Bakı. 2011- il. Kimyəvi analizlə əsasları. H.A. Verdizadə. M.M. Mehdiyev. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. M.Ə. Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universiteti. Qeyri-üzvü və fiz. kimyanın müasir problemləri. və.s. ədəbiyyat vəsaitlərləndən kimya müəllimlərimizlə istifadə etməsi məqsədəuyğundur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R. Y. Əliyev. Ə. T. Əzizov. “Kimyanın tədrisi metodikası”. Bakı- 2005- il.
2. Əbdürrəhimov Əsədulla. “Kimyanın tədrisi üsulu”. Bakı- 1967- ci il.
3. Rəcəb Əliyev. Əyyub Əzizov.”Kimya təliminlə prinsipləri”. Bakı –2002- il.
4. Veysova Z. Fəal İnteraktiv təlim. 2007- ci il. UNİCEF.

А.Н. Хумбатова

Применения методических пособий в процессах преподавания химии

АННОТАЦИЯ

В статье освещаются сущность содержания, классификация и основные особенности существующих методов обучения. Обоснована дидактическая особенность выбора типа урока, согласно ее логической структуре и выбору метода, согласно типу урока. А также освещаются пути усовершенствования обучения химии в общеобразовательных школах.

A.N. Humbatova

Applications of methodical grants in processes of the teaching chemistry

ANNOTATION

In the article is lightened essence, content, classification and main characteristics exist methods of teaching. Selected type of lessons of logical structure of theme and defined didactic importance of teaching methods are baved. Also, are explained direction of improving of chemistry teaching in them middle schools.

Açar sözlər: kimyanın tədrisi metodikası, sistemli şəkildə təhlil etmək, müasir kimya, alim, təlim üsulları, tələbələr, təlim və tədris prosesi.

Ключевые слова: учебная методика по химии, применение систематичности, современная химия, ученый, методу обучения, студенты, процесс обучения

Keywords: teching methods of chemistry, a system to understand, modern chemistry, scientists, teaching methods, students, teaching- learning process